

बुक-पोस्ट प्रकाशित सामग्री

गुरुकुल पत्रिका ! प्रहलाद ! आर्य भट्ट

रजि० संख्या एल० १२७७

सेवा में,

व्यवसाय प्रबन्धक
गुरुकुल काँगड़ी विश्वविद्यालय
हरिद्वार

① लेखक - हरदास
पादि मूषणं

$$\text{पेज} = 1 \\ = 24 \times 9.5 \times 0.1 \text{ cm.}$$

~~तिश्चाष्टिं च निष्ठुत्तेरेव मिथ्यात्वस्तुत्पन्नोपपत्तौ~~

~~विरचितं वादि मूषणं सम्भाषां लिखितं मनोहरदासे
स्वपक्षनाथं~~

② पेज = 4

विषय = दर्शन

$$= 21 \times 16.5 \times 0.1 \text{ cm.}$$

~~माणांतराविरोधोयथाचस्तुत्पद्यताद्दुमपासि~~

~~स्वीयैत्रियतेष्वपेक्षैवतुनास्ति शब्दरूप~~

③ कुङ्कुमरिचिमाला

पेज = 2

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

लेखक - विवर्ण

विश्वं ११ गुणानि द्रष्टुं चत्वारो यथाः नैष्ठिके

कुंडमारे विमात्तारसभाप्ताः श्री गायत्र्यार्पणमस्तु
श्री दत्तात्रयार्पणमस्तु

प) विषय - व्याकरण

पेज - 6

- 28 X 12 X 0.2 cm.

यान्ति लङ्ः शाम्भायन सैव आद-तस्परर-यल्.

अतीन मुनि स्वत्रिंशुत्रि सिति विद्युनिरः स्वरान्

निश्चाकिचनिरुत्तरेवमिष्यात्स कल्पनोपपत्तौ बंधस्य तु कल्पना नुपपत्तिश्च ॥ प्रत्यक्षसिद्धहेतुभावादपि कार्योत्प
 त्तौ सह कार्यतरकल्पनादेव वष्टुत्वात् ॥ तस्मान्न निज्ञासास्त्रं मिष्यात्वे मानं ॥ किंच ब्रह्मवदबंधस्यापि वेदबोध्यस्यापि
 वेदबोध्यत्वेन न मिष्यात्वं ॥ न च बंधस्य तथात्वे पितृत्वा न स्यादविद्यकत्वेन रजतवन्मिष्यात्वं मिति वाच्यं ॥ तथा सति
 ब्रह्मणोपि मिष्यात्वापत्तिः ॥ तथा हि ॥ ब्रह्म अयथा र्थं मिष्या भूतज्ञानविषयत्वात् रूपवदिति यद्वा ब्रह्मज्ञानं
 अयथा र्थं विषयं ॥ अविद्यकत्वात् रूपज्ञानवदिति ॥ न च विनाशित्वं विनाशविषयकं तानविषयत्वं बोधाधिदु
 श्करं राजन्यज्ञानविषयत्वेन तादृशज्ञानत्वेन वा उपाधोरपि पक्षे साधनात् ॥ न च कावादेरभावाद्देत्वसिद्धिर
 ति वाच्यं ॥ तथा सति वैदिकबंधे पितृभावेन मिष्यात्वा नुपपत्तिः ॥ न चोभयोरपि विद्यकवेदवेद्यत्वेपि बंधस्यावि
 द्यकत्वान्मिष्यात्वं न ब्रह्मणा इति बध्यं ॥ वेदाप्रामाण्यानिस्तारात् ॥ तस्मादंधमिष्यात्वरखंडनं वेदप्रामाण्या
 तुक्लमिति सिद्धं ॥ ॥ इति श्रीमत्पुरुषोत्तमाचार्यविरचितं वादिभूषणं समाप्तं ॥ ॥ लिखितं मनोहरदासे
 न स्वप्रवृत्तार्थं ॥ = ॥

माणांतरविरोधो यथा च सुत्पर्थतातदुभयसि
 ऋर्थगुणवादस्त्विति तसिद्धिरिति चासूत्रयुते
 मिनिः तस्माद्यत्र सौर्धार्थवादानां प्रमाणान्तरवि
 रुद्धः तत्र गुणवादेन प्राशस्त्यलक्षणेति लक्षित
 लक्षणा यत्र तु प्रमाणान्तरसंवादः तत्र प्रमाणान्तर
 रार्थिवार्थवादादपि सौर्धार्थः प्रसिध्यति द्वयोः पर
 स्परानपेक्षयोः प्रत्यक्षानुमानयोरिवैकत्रार्थप्रवृ
 त्तेः प्रमात्रपेक्षया तत्र वादत्वं प्रमातास्य व्युत्पन्नः
 प्रथमं यथा प्रत्यक्षादिभ्यो र्धर्मवगच्छति न तथा
 म्नायतस्तत्र व्युत्पत्त्याद्यपेक्षत्वात् न तु प्रमाणपेक्ष
 या अनुवादत्वं द्वयोः स्वार्थेन पेक्षत्वादित्युक्तं न
 त्वेवं मानान्तरविरोधेऽपि कस्मात् गुणवादो भवति
 यावता शब्दविरोधे मानान्तरमेव कस्मात् न वाध्य
 ने वेदांतैरिवा द्वैतविषयैः प्रत्यक्षादयः प्रपञ्च
 गोचराः कस्माद् द्वार्थवादवद्वेदांता अपि गुणवादे
 न न नीयन्ते अत्रोच्यते लोकानुसारतो द्विविधो
 हि विषयः शब्दानां द्वारतश्च तात्पर्यतश्च य
 द्येकस्मिन्वाक्ये यदानां पदार्थाः द्वारतो वा

कथं च तात्पर्यतो विषयः एवं वाक्य द्वयैक
 वाक्यताया मपि यथेयं देवदत्तीया मीः केत
 व्येत्येकं वाक्यं एषा बहुक्षीरेत्यपरं तदस्य बहु
 रत्वप्रतिपादनं द्वारं तात्पर्यं तु केतव्येति वाक्यात्
 न रार्थे तत्र यद् द्वारतः तत्प्रमाणान्तरविरोधे
 अत्र चानीयते यथा विषयं भक्षयेति वाक्यं मास्य
 गृह्भुंक्षेति वाक्यान्तरार्थपरं सत् यत्र तु तात्पर्य
 यंतत्र मानान्तरविरोधे पौरुषेयमप्रमाणमेव
 भवति वेदांतास्तु पौर्वापर्यालोचनयानिरस्तु
 समस्तभेदप्रपञ्चब्रह्मप्रतिपादनपराश्रयौ रू
 षेयाः स्वतः सिद्धतात्त्विकप्रमाणभावाः संतः
 तात्त्विकप्रमाणभावात्प्रत्यक्षादीनि प्रच्याव्य
 सां व्यवहारिकेतस्मिन् व्यवस्थापयन्ति न चादि
 त्यो वैयर्थ्य इति वाक्यं प्रादित्यस्य रूपत्वप्रतिपा
 दनपरं अर्पितु रूपस्तुतिपरं तस्मात्प्रमाणान्तर
 रविरोधे द्वारीभूतो विषयो गुणवादेन नीयते
 यत्र तु प्रमाणान्तरविरोधकं नास्ति यथा देव
 ताविग्रहादौ तत्र द्वारतोपि विषयप्रतीय

मानो न शक्यं स्युक्तं न च गुणवादेन नेतुं को हि मु
 र्ये संभवति गोणमाश्रयेदतिप्रसंगात् तथा स
 त्यनधिगतविग्रहादिप्रतिपादयद्वाक्यं भिद्येतेति चे
 त् अद्वाभिन्नमेवैतद्वाक्यं तथा सति तात्पर्यभेदो
 पीति चेत् न द्वारतोपितदवगतौ तात्पर्योत्तरकल्पना
 याऽप्रयोगात् न च यस्य यत्र तात्पर्यं तस्य तत्र प्रामा
 ण्यं तथा सति विशिष्टपरं वाक्यं विशेषणेष्वप्रमाण
 मिति विशिष्टपरमपि न स्यात् विशेषणविषयत्वा
 त् विशिष्टविषयत्वेन तु तदाक्षेपे परस्य राश्रय
 त्वाद्भावेनात् विशेषणप्रतिपत्तौ सत्यां विशिष्टवि
 षयत्वं विशिष्टविषयत्वाच्च तदाक्षेपः तस्माद्वि
 शिष्टप्रत्ययपरेभ्योपि वक्ष्येभ्योपि यदेभ्यो विशेष
 णानि प्रतीयमानानि तस्यैव वाक्यविषयत्वं
 नानिच्छताप्यभ्युपेयानि यथा तथा न्यपरेभ्यो
 प्यर्थवादवाक्येभ्यो देवताविग्रहादयः प्रतीय
 मानाऽप्रसतिप्रमाणान्तरविरोधेन युक्ता स्यु
 क्तं न हि मुख्यार्थसंभवे गुणवादोपुज्यते न

चभूतार्थमप्यपौरुषेयं चोचोमानांतरावेक्ष्य स्वार्थं
 येन मानांतरासंभवे भवेदप्रमाणमित्युक्तं स्यादेता
 न्नार्थैकोपि यद्विवाक्यभेदः कथं तस्यैकता
 देकं वाक्यं न तत्र तत्र यथास्वं तत्तत्पदार्थविशि
 ष्टैकपदार्थप्रतीतिपर्यवसानसंभवात् सनुप
 दार्थांतरविशिष्टः पदार्थ एकः क्वचिद्धारभूतः
 क्वचिद्द्वारीत्येतावान्विशेषानन्वेवं सत्त्वादनं भु
 क्ताग्रामंगच्छतीत्यत्रापि वाक्यभेदप्रसंगः अन्यो हि
 संसर्गोदनं भुक्तेति अन्यसुग्रामंगच्छतीति न एक
 त्रप्रतीतेरपर्यवसानात् भुक्तेति हि समानकर्तृक
 ता पूर्वकालतश्च प्रतीयते न चेयं प्रतीतिरवरका
 लक्रियांतरप्रत्ययमंतरेण पर्यस्यति तस्माद्याव
 तिपदसमूहपदाहिताः पदार्थस्मृतयः पर्यवस्यं
 तितो वदेकं वाक्यं अर्थवादवाक्ये चैताः पर्यव
 स्यंति विनैव विधिवाक्यविशिष्टार्थप्रतीतेः न
 च द्वाभ्यां द्वाभ्यां पदाभ्यां विशिष्टार्थप्रत्ययपर्या
 वसानात् पंचषट्पदवति वाक्ये एकस्मिन्ना

प्रसंगः नानात्वेपिविशेषणानां विशेष्यस्यैकता ।
तस्यचसकृच्छ्रुतस्यप्रधानभूतस्यगुणभूतविशे
षणानुरोधेनावर्तनायोगात् प्रधानभेदेतुवा
क्यभेदएव तस्माद्विधिवाक्यार्थवादवाक्यमन्य
दिति वाक्ययोरेवस्वस्ववाक्यार्थप्रत्ययावसित ।
व्यापारयोः पश्चात्कुतश्चिदयेनायां परस्य
रान्वयइतिसिद्धं । प्रविचेंद्रादिदेवत्यानीतिदेव
तामुद्दिश्यहविरवमस्यचतद्विषयस्त्वत्याग
इतिहियागशरीरं नचचेतस्यनालिरितादेव
तोद्देशं शक्यानचस्वरूपरहिताचेतसि शक्यत
अलेखितमिति यागविधिनैवतद्रूपापेक्षिणाया
दृश्यामन्यपरेभ्योपिमेत्रार्थवादेभ्यस्तद्रूपमव
गतंतदेभ्युपेयतेरूपांतरविनेमिन्द्रः प्रजपय ।
मुनिस्तर्पयतीतिचधर्मशास्त्रकारप्रख्यातः
तेनृतास्तर्पयंत्येवंसर्वकामफलैः मुनेरिति
पुराणवधांसिन्धूयांसिचदेवताविग्रहादियं

कप्रयंचमाचक्षते लौकिकाग्रविदेनाविग्रहा
 दिपंचकं स्मरंति चोपचरंति च तथा हि यमदंड
 रुस्समालिखंति वस्तुमं या शरुस्समिद्रं वज्र
 रुस्संकथयंति च देवताभुंक्त इति तथेश
 नामिमांसाहुः देवग्रामो देवक्षेत्रमिति तथा
 स्याः प्रसादं च प्रसन्नायाः प्रफलदानमाहुः
 प्रसन्नोऽस्य यमुपतिः पुत्रोऽस्य जातः प्रसन्नो
 स्य धनदो धनमनेन लब्धमिति तदेतत्सर्वं
 यक्षीदृषयति नेत्युच्यते न हिलोको नामेति
 न खलु प्रत्यक्षादिव्यतिरिक्तो लोको नाम प्रमा
 णंतरमासि किंतु प्रत्यक्षादिमूलालोकप्रसिद्धिः
 सत्यतामश्नुते तदभावे त्वंधपरं भरावत् मूला
 भावात् विद्मवते न च विग्रहादौ प्रत्यक्षादी
 नामन्यतमदस्ति प्रमाणं न चेति हासादिमूल
 भवितुमर्हति तस्यापि चौरुषेयत्वेन प्रत्यक्षा
 यपेक्षणीयात् प्रत्यक्षादीनां चात्राभावादित्या

९
 रु इति हासपुराणमपीति ननूक्तं मंत्रार्थवादे
 भ्यो विग्रहादियंचकंप्रसिद्धिरित्यतः प्राह अर्थ
 वादाऽप्यपीति विध्युद्देशेनैकवाक्यतामापद्यमा
 नाऽर्थवादविधिविषयप्राशस्त्यलक्षणप
 रातस्वार्थप्रमाणं भवितुमर्हति यत्परः शब्दः
 सशब्दार्थ इति हि शाब्दनायविदः प्रमाणोत्तरे
 एतु यत्र स्वार्थोपि सुमर्ष्यते यथावायोः हे
 विष्टत्वं तत्र प्रमाणोत्तरवशात् सोऽभ्युपेयते न
 तु शब्दसामर्थ्यात् यत्र तु न प्रमाणोत्तरमस्ति
 यथा विग्रहादियंचकं सोऽर्थः शब्दादेवावगंत
 व्यः अतत्परशब्देन तदवगममपितुमलमि
 ति तदवगमायास्यतत्रापि तात्पर्यमभ्युपेयत्वं
 नचैकं वाक्यमुभयपरं भवतीति वाक्यभिद्येत
 नचसंभवत्येकवाक्यत्वे वाक्यभेदोपयुज्यते
 तस्मात्प्रमाणोत्तरानधिगतविग्रहादि मन्त्रा
 अतत्परात् शब्दादवगंतव्यमिति मनोरथमा
 त्रमित्यर्थः मन्त्राश्च ब्रीह्यादिवत् श्रुत्यादिभि

५
 कल्पनायां प्रमाणभावात् मंत्रार्थवादयोरत्यंतपरो
 हवृत्तिप्रसंगाच्च यथा हि ब्राह्मो ब्राह्म्यस्तोमेन यजेते
 ति ब्राह्म्यस्वरूपापेक्षायां यस्य पिता पितामहो वा सोमः ।
 नपिवेत्स ब्राह्म्य इति सिद्धवत् ब्राह्म्यस्वरूपमवगतं ब्रा
 ह्म्यस्तोमविध्यपेक्षितं सद्विधिप्रमाणकमवति तथा
 च स्वर्गस्वरूपमलौकिकं स्वर्गकामो यजेतेति विधि
 नापेक्षितं सदर्थवादतो वगम्यमानं विधिप्रमाणकं
 नः तथा देवतारूपमपि नूद्देशो रूपज्ञानमपेक्षते नपु
 नारूपसत्तामपि देवतायाः समारोपेणापि च रूप
 ज्ञानमुपपद्यते इति समारोपितमेव रूपं देवतायाम्
 त्रार्थवादैरुच्यते सत्त्वरूपज्ञानमपेक्षते तच्चान्यतो
 संभवात् मंत्रार्थवादेभ्य एव तस्य तुरूपस्यासति
 बाधकेन भवारूढं तथा भावंपरित्यज्यात्यथात्
 मननुभूयमानमसांप्रतं कल्पयितुं तस्माद्विध्य
 पेक्षितं मंत्रार्थवादैरन्यपरैरपि देवतारूपं बुद्धा
 नुपनिधीयमानं विधिप्रमाणमेवेति युक्तं स्या
 देतत् विध्यपेक्षायामन्यपरादपि वाक्यादवग
 तोर्थः स्वीयं क्रियते तदपेक्षे चतुर्नास्ति शब्दरूप

विधां १३ गुलानि अंबुचत्वारो यवाः नेत्रयुके तुंगतायां रूप १ अंगुलं पर्यवाः ६ शून्ययूका
अचतुर्हस्ते दैर्घ्ये जिनांगुलानि खरवयुगमिति शून्ययवाः शून्ययुकेति विस्तृतौ मूपांगुलानि यवयुके
न्ये तुंगतायां मंगुलद्वययवयुकेति शून्ये अथ पंचहस्ते कुंडे दैर्घ्ये अंगपक्षाः पट्टिपांगुलानि नगय
वाः ७ शून्ययूका विस्तृतौ अष्टत्ययसप्तदशांगुलानि १० सप्तयवाः रामेति यूकात्रयं तुंगतायां द्विवि
शत्यंगुलद्वयं यमौ इति यवौ द्वौ व्योमयूकाश्च शून्ये अथ षडहस्ते दैर्घ्ये खंचराक्षिणी एकोनत्रिंशदंगुलानि स
प्तमिति यवाः ३ पयोदाश्च तस्यो यूकाः विस्तृतौ नंदरूपा एकोनविंशत्यंगुलानि शरयवाः ५ शून्ययू-
का तुंगतायां द्वाविंशत्यंगुलद्वयगुणयवाः ३ पंचयूका अथ सप्तहस्ते दैर्घ्ये महीहृतगुजः एकात्रिं
शदंगुलानि अंगयवाः ६ शून्ययूका विस्तृतौ मूर्च्छनांगुलानि रूपं यवः द्वयुके तुंगतायां नयनांगुलानि
त्रयत्रिंशदंगुलानि ३३ सप्तयवाः ७ युगयूका ४ विस्तृतौ आत्मानि द्वाविंशति अंगुलानि पंचयवाः ५
शून्ययूका तुंगतायां नयनांगुलानि अंगयवाः ६ अंबुदजलदाः ४ अथ नवहस्ते दैर्घ्ये षट्त्रिंश
दंगुलानि ३६ यवयूकाश्च शून्ये विस्तृतौ जिनांगुलानि २४ यवयूकाश्च शून्ये तुंगतायां गुणांगुलानि ३ यव
यूकाश्च शून्ये अथ दिक्करे कुंडे दैर्घ्ये नवगुणांगुलानि ३९ गिरया यवाः ७ चतस्रो लीसाः ४ विस्तृतौ त
त्वांगुलानि २५ नेत्रययौ २ युके २ तुंगतायां गुणांगुलानि ३ रूपमेकं यवः १ यूकाश्च शून्ये ३० अथ कं
ठः स्वाताद्वहिः श्वेव जिनां शकेन कठसमंतात् परे कं भागेः एकांगुलस्यात्करमात्रकुंडे धुनाब्जके
स्वातविधानमानं ३१ अस्यार्थः स्वाताद्वहिः श्वेव चतुर्विंशतिं शो न समंततः कंठः स्यात् तेन हस्ते
न एकांगुलद्विहस्तपंचयूको न साधो गुलं धिक्करं भुलमेकपंचयवाः यूका पंच विस्तृतीया चतुःको

कुंड
६९

गुलद्वयपंचलिहा पंचकरं गुलद्वयं यैकोयवः सप्तयूकाः षष्टकरं गुलद्वयं त्रयोयवाश्चतस्रोयूकाः
पंचलिहाः सप्तहस्तं गुलद्वयं पंचयवाः यूकैका लिहातिस्मः अष्टहस्तं गुलद्वयं षट्पयवाः यूकाश्च-
न्यपंचलिहा नवकरं त्रिण्यंगुलानियवयूकाश्चन्य दशकरं त्रिण्यंगुलानि एकोयवाः विस्तारतुल्य-
मित्यादि ३३ आदौ कुंडस्य सम इति द्वे मेखलमानमग्रणीः मेखलो न भवेतु वातं कुंडस्या मेखलायु-
नं यावान् विस्तार तुल्यं आधमेखलो न्नत्या प्रथममेखलो च तत्समं भूरिभिराचार्यैः स्वातमवा-
दिसमेखल सर्वखातमित्यर्थः ननु योन्यादिषु विस्तारायामभावात् चतुरस्रमिस्त्वतमिति प्रथ-
मयोन्यादि कुंडेषु प्रकृतिभूतस्य मूलभूतस्य चतुरस्रस्य विस्तारः सम इत्यर्थः क्वचिदिति मेखलां त्य-
त्का प्रथममेखलो न्नत्यंत्यत्का शेषखातमित्याचार्यः अथ तत्र तावत्कुंडमंडपादिसाधनार्थं भू-
मिसंशोधनं बोधायनः प्राह प्रारंभात्पूर्वतः कुर्यात्खननं कर्मसिद्धये जलांतं प्रस्तरांतं वा पुरु-
णांतं तथापि वा पुनः संपूरयेत्खातं तत्र कर्मसंप्रारभेत् व्याख्या तत्र कुंडमंडपादिसिद्धौ वास्तु-
कर्मणि भूमिशोधनं प्रारंभात्पूर्वतः कुर्यात् इति प्रारंभ इति जपप्रारंभात् केचित्तु मनसंकल्पमेव प्रा-
रंभस्तेषां मतेषण्मासात्पूर्वं खननं युक्तं सर्वेषां सिन्धुजकर्मकारिभ्यामित्फक्ते तदेव खननं प्रारंभो य-
मर्थः सकामया जीषण्मासात्पूर्वं खातं शोधयेत्तु पूर्वोदादिकां चेच्छुभं समाचेत्तदा मध्यमं न्यूना-
चेत्तदा कर्महानिः उक्तं च वास्तुकर्मणी ग्रहेकुंडे हस्तमितं स्वात्वाच्च प्रपूरितं यन् न्यूनपरिशिष्टा-
तत्समं समं धन्यमधिकं तत्पदमिति अवठमथांबुपूर्णपदशमित्यागतस्य यदि नोनं तद्वन्यं यत्र भूख-
सतासता संख्या चतुःषष्टिः यत्र तु षष्टिपलानि जलं तिष्ठति निशेषगतोत्यर्थः सा भूमिर्धन्या इति

म.मा.

२०

मतेषणमासात्पूर्वतः स्वातमित्यादि अथवामहस्य सेषहृदिनसाध्ये समयकुंडमंडपक्षमिखनने अ
यस्मिनयागचतुर्दिक्षु मंडपस्तावन्मितधुखनने षणमासात्पूर्वकुर्यादिति एकमंडपेपिनचकुंडविधानप्र
भादर्वाकसमग्रमंडपायामदैर्घ्यशोधकर्तुं अशक्यत्वात् षणमासादिपूर्वस्थात् अमुमेवार्थे गृहीत्वावदिति
पूर्वसुतत्रयपाल्यपश्चात् प्राचीसमारभेत् तत्रवर्णवशाद्बुद्धादीनां स्वस्वकर्मणि श्वेताशरत्नाद्विजंदाणां स्तु
भूमिर्महीभूजा विशापीतान् चक्षुदाणां कृष्णान्येन च मिथिता यत्र यत्र सदृशी भूस्तत्र तत्र कुंडवास्तु कर्म
णि चेति एवं गंधासदेवतातत्तृणरुसादिभिः स्वस्ववर्णभूमिं ज्ञात्वा भूम्यनिश्चये तत्पुरुषाधोरवामदेवस
द्योजातमिति चतुर्भिर्मन्त्रैराज्यं हुत्वा स्वस्ववर्णतां संपाद्य प्रकटीकृत्वा वा खनित्वा शुद्धमृदा पूरयित्वा कुट्टनादिना
हृदा कृत्वा समाकारयेत् अथातः सिकताकल्पव्याख्यास्यामः केशतुष्रवर्षरशर्करास्थिपिप्पलिकासिकता
भस्मानिवर्जयेत् भस्मना यजमानस्य स्याद्यामविनाशनं पिप्पलीकानाराष्ट्रभंगः आर्द्रसिकताभिर्विद्याभय
केशैस्त्रीमरणंतुषेण पुत्रमरणं कपालैश्च त्रिग्नयं शर्करया च धुवियोगस्तृणेन कर्मक्षयो भवतीत्याह भगवान्बो
ध्यायनः आर्द्रा निषिद्धा सिकता कृष्णा संशुक्ता भवेदिति अथ भूमिप्रार्थना तुषकैश्चैवापाणैर्बल्मिकांगारव
र्जितैः विष्णुशक्तिसमुद्भूतेशंखवर्णैव सुंधरे अनेकतल्लसंपन्ने भूमिदेवि नमोस्तुते अथ वर्णापरतया भूमिः श्वे
ता स्याद्ब्राह्मणी पृथ्वी रक्ता स्यात्क्षत्रिणी तथा वैशाखैपीतकाज्ञेयाश्चक्षुदा कृष्णा प्रकीर्तिता ब्राह्मणी भूमिवर्णैः पुष्पा
योशभिरेवरा विशाखापि ह्येष्टाश्च देवैका प्रकीर्तिता ब्रह्मगंधासितादि सा ब्राह्मणी मधुसाधुरा कुंकुमाभातिती
क्ष्णा च तीक्ष्णारक्तगंधका वैश्यापिता कषायान् च धान्यगंधाप्रशस्यते कुंकुमामध्यगंधान् च कृष्णाश्च दावस्तु धरा
अथ भूमिसमीकरणसूत्रं मूलैक्यं किल दंडयोः सरलयोः रघ्नद्वयं न्यंतथा तीर्यकद्वयं मथोऽस्य मध्यमत्वे मूला

त्यजेत्तुं वकं निम्नायत्र भवेद्दरात दधिका वा पूरयेद्दरात् न देवं कर्मनिभाधरामुनिवरैः कुंडादितस्यां स्मृतं
 ४२ अथ पाचिसाधनं वार्कक्रांतिरुवाक्षकर्णनिहनिर्भाकर्णनिधित्तोऽस्यमासारनिदिक्कुजो यमदिश
 दिघ्नासमासस्ततः केन्द्रेभ्योऽथ हवोऽसपूर्णगुणवद्वा ग्राह्यदेयो भवेद्याभ्यो दक्षस्तुजाद्वैकैर्दुदितास्तु
 श्वपूर्वापरा समतलमस्तकपरिधिधमसिद्धो दन्तीदंतजशक्तः ४४ अथ वा सूच्यमः सरलः शकुः पृथुमूलो य-
 र्वादिरः मूलमध्ये तु सुक्ष्माग्रं स्थिरिकर्तुं प्रकल्पयेत् ४५ शंकोः ऋजुकरणं सपादशंकुतुगत्वमानेनैकीक-
 तायकैः चतुःकीलैः स्पष्टकीला एव शंकुः ऋजुर्भवेत् ४६ अथ मंडपसाधनं गृहादी शानभागे ग्रामादेव पुण्यती-
 र्थपर्वतवाषाडपहस्तपोडपस्तभ्रसममंडपकुंडमंडपं वा समचतुरस्रं कुर्वात्तु मंडपलक्षणं त्वाथर्वणसूत्रा-
 दिभिरवगंतव्यं विस्तरप्रधाने हस्तिरव्यंते तत्र समचतुरस्रसाधनमाह सूत्रे प्राची विलंघ्यमित्यादि ४७ प्र-
 कारांतरेण चतुरस्रमाह व्याख्या द्विगुणेत्यादि ४८ प्राच्यतः शंकोरित्यादि ४९ अथ समकुंडमंडपयोः कुं-
 डवेद्यो निर्णयो विरच्यते वेदे पूर्वखाग्निसंख्ये गुलेतत्कार्यं कुंडप्रवेदश्चतुरस्रं श्लक्ष्णसामः परशुमंडपं
 प्राप्ते साम्यं कुंडमाद्यत्किलाथो ५१ वेदे प्रत्यग्वर्तुलं चतुरस्रकुंडे मध्ये मंडपे मातवीयः पथे भागे चारुणे
 दीक्षितो वैरागः कुंडं प्रावदत्सर्वसिद्धये ५२ गृहाणां वमते वेद्यां शान्यां चतुरस्रकं अष्टास्रं वा यत्पुनः सर्वका-
 मासयोः फल ५३ बौधायनाः शौनकवर्यवर्याः मध्ये चतुःस्तं भवेदिभागे कुंडानि चेत्स्यात्सममंडपः स्याद्देदीत्तदे-
 शान्येयदि मध्यवेदीः ५४ ऐशानके कुंडविनिश्चयश्चेन्नित्यंतदनिफलमिष्टमेभिः मध्योन्नतः रतं भवतुष्टयेन कुंडे भवे-
 द्योदितकार्यकारः ५५ कुंडमंडपवेदीनां विशिष्टोद्भवविष्णुना निर्णयो विद्भिर्गोत्र्यः संक्षिप्तः सुखबोधये ५६ इति
 विष्णुविरचिता कुंडमरिचिमाला समाप्ताः श्रीगायत्र्यापणमस्तु श्रीदत्तात्रयार्पणमस्तु

五

त्रिस्तिकुति च अत्रनि चिररते पदः पदश्लोष्टि एरस्य देकचक्षने तशवेपरे प्रणपादि अत्रोत्थः कामे अत्ररुधते
राधोः कर्मकाष्टावेव यन्मय एवमपयधति श्लिषः अस्यात्यस्यानि द श्लोः क्तः स्यात् पुष्पाद्य डोपवा दोनतु
चिणः पुरस्तादपवा दार्धत्वात् आलिङ्गने श्लिषश्चोशलिङ्गने रावक्तो नान्यत्र योगविभागसामर्थ्या क्लृप्तगुणपादि
यस्याप्येव नियमः अश्लिङ्गनात् कन्यां देव दत्तः ॥ शक विभावितो मर्षणे विभावित इत्युभयपक्षे मर्षः शक्यति शक्यते र
धादिभ्यश्च वलाद्या ईधात् कस्यवेदस्यात् ॥ ररथिय रर ह नैव लिटि रथे लिङ्गुर्ने इति रथेर्नु स्यात् रथिता मस्तित्र्य
शोर्नलि नुमस्यात् ननंष्ट एणोः यान्तस्य एणं नस्यात् अनंष्टा शमा मष्टानां दीर्घः श्रपनि प्रतिशाम्यति अस्यानेत्युक्
अडि. परे आस्यत् यसो नुपसगा संयसन् श्रपन्वास्यात् यस्यति यसति संयसति संयसति चिन्तयितु इति हि वा दयः ॐ
स्वादिभ्यः ॐ श्रुः सुनोति सुनोते ससनोः सेसति चपदे सुनः योनस्यात् विभावात् ॐ अभ्यासात् परस्य चिन्तः कुर्वे
वास्यात् सेसनि लिटि च प्रणिचिकाय चिचाय अतस्तसंयोगा देः अ दन्तात्तयोगा देः परपो लिङ्. सिचोरिङ्गत
डि. स्तविषीष स्तविष्य वभ्र्यात्तं यमग यवनर्थेति निगमे राषा म्ने देदु भावो निपात्यते तेन भाषायां यलीट
वव रिष्य लिङ्. सिचावात्मनेपदे सु वृड्. वृभ्याम् दन्तात् परपो लिङ्. सिचोरिङ्गत डि. नलिङि. वृनो लिङ्. दे
रो दीर्घानस्यात् वरिषीष्य वृषीष्य येन पोर्नस्वराः प्रसिद्धानि तिरचडि. अभ्यासात् परस्य हि नोनेर्नस्य कुर्वे स्यात् नतु
दिनुमीनाः उपसर्गस्यान्तिमिनामरस्येन पोर्नस्वराः प्रसिद्धानि तिरचडि. अभ्यासात् परस्य हि नोनेर्नस्य कुर्वे स्यात् नतु
चडि. त्रिधा य राधोः राधा रासाभ्यासलोपोस्तः किं नि लिटि सेटि य लि च रेधतुः अश्लोनेश्च दीर्घादभ्यासाव
एणिसरस्य नु इस्यात् आनरा दनम्य रासाभ्यासलोपोवक्तव्यो देभतुः ददभ्यतुः इति स्वादयः ॐ तदादिभ्यः प्राः
तदति ॥ अस्ते सपथगोरम न्यतरस्याम् ॥ अस्ते देकस्योप धायाश्च स्यान्ते रमागमो वा ईधात्तु के वभर्ज

ॐ
अवासीत
अचरित
अवसी
॥

वभ्रज विजइ वित्रेः परस्मैडादिप्रत्ययोऽडि हत उडिजिता शोढ म्भादीनां मुच्चा चः तं फ ति स्फुरति स्फुरतयो
 निविभ्यः वत्तच्चास्यात् निः व्यु रति निः स्फुरति लोट् लि डोश्च लु ड् लि डोः शित्प्र प्रकृतिभनाम् उः स्तनाम्पत्र डि
 नैस्वरांस्त्रिपते सुट्ट का न्त्वं इत्यपि तु म कि रतौ लवणे उपस्फुरतेः सुडागमः स्था हे दे र्थे उपस्फि रति
 भ्रड्भासव्यवायेपि सुट्ट का न्त्वं इति वक्तव्यः उपास्फि रत उपचस्कार हिंसायां प्रतेभ्य उपाभ्रतेभ्य हिंसा
 किरतेः सुट्टस्यात् हिंसायां उपस्फि रति अचिविभाषा गिरतेरेफ स्फुल्लं वा स्यादजादौ गिरति गिल
 ति मस्तेरंयोत्वं नुच्चा चः ममड् प शेमुच्चादीनां नुमस्यात् संचति इति मुच्चादयः ॥ न दा दयभ्राः ॥
 रुधादिभ्यः भ्रम्र शपोपवादः हाण्डि भ्रान्नलोपः भ्रमः परस्मैजस्यलोपः स्यात् इन्धे न एत इम न एत
 नः भ्रमि कृते इमागमः स्या कृत्वा दौ पिति न एत डि अंजेः सिचि अंजेः सिचो निस्य नि ड् आंजीत् इति रुः ॥
 तनादिभ्यः भ्रड् तनोति तनादिभ्यस्तथासोः तनादेः सिचो नालुक् स्यात् तथासोः अतन निसंकरोतेः अत्ययो
 कारस्यनित्यलोपः स्यादमोः परपोः कुर्वः येच कृ न ड् कारलोपः करोतेः अत्ययो कारस्यनित्यलोपः स्या
 यादौ कुर्यात् सम्प्रदिभ्यां करोतौ भ्रवते समवाये च सम्प्रदिपूर्वस्य करोतेः सुट्टस्यात् भ्रवते संघाते
 चार्थे संस्फुरेति उपाभ्रतिपत्तवैकृतवाक्याध्याहारेषु च उपा कृत्वा सुट्टस्यादेव येषु चाभागु
 क्रयोरर्थयोः उपस्फुना कृत्वा सुट्टका न्त्वं अ कृ सुभ्र इति सूत्रे कृत्वा अतोभार हात्रस्येति सूत्रे च
 कृजोः सुट्ट इति वक्तव्यमसं चस्करिय इति तनादयः ॥ आदिभ्यः भ्रा क्रीणाति संभुल्लुभस्वस्वुं
 भुस्वुभ्यः भ्रुच्चा चान्भ्रा स्तु नोति स्तुनाति वेः स्वभ्रातेर्नित्यम वेः परस्य स्वभ्रातेः मस्य

दुर्गा

धान्यम् चनेरन् चत्वारः प्रातेरन् चत्वारः दृष्टेर्गो लोपो दृष्टः नः
 नः नमः एतेर च धुर च धोरम् तदन्तेषुः त्रयः गृहेरनि गृहस्थिः त्रयेरम च प्रथमः चरेष्ट चर
 सः मेगेरल च मेगले ॥ इण दपो वडले ॥ राते वर्तमाने सन्नापाम्बडलेः केचि चवितिताम्
 पृष्ठाः ॥ सन्नापाम्बडलेः पदे कार्यार्थि द्या दमुवन्धमेतका स्त्रमुणाचि
 सु ॥ इण दपोः ॥ लस्त्र एम् क्रियाया क्रियार्थ्याम् ॥ क्रियायाया क्रियायाया मपप दे धातो रे लोसः
 मानाता द व्ययन् ॥ कृष्ण दृष्ट कोयाति कालसमय वेलासु तमुन कालः समयो वेलावाभो
 लुम् भावे सिद्धावस्थापने धा च तर्पे वा चोर्ध्वन् धातोर्ध्व पा कः अकर्त्तरे चकार के सन्ना
 याम् कर्त्तरे नि कर्त्तरे के धम् चचि च भाव करणयो रं जेर्न लोपः रागः अनयोः किम् रं जत्यस्मिन्नि
 ति र्गः निवास चिति शरीरोपसमाधानि द्या देष्टकः राद्य चिनोते र्ध्वा देशाष्टकः उपसमाधाने रा
 शी करणम् नि कायः आकायः कायः गोमयः नि कायः रा र च दू वरणी ना द च चयः अ दोरप् अ
 वरणी ना दू वरणी ना दप् करः गरः पारः पवः लवः संवः घनार्थे क विधाने प्रस्थः विघ्नः दितः क्रिः
 अर्थे भावे रावस्व भावात् क्रैर्मन् नित्यम् क्रियत्यया नान्मन् निवृत्ते र्ध्वा पा केन निवृत्ते पत्रिम् इव
 पृ उपत्रिम् हि तोऽपु च अयमपि भावे दू वेष्ट वेष्टः प्रयष्टः यत्र या च यत विष्णु प्रच्छरतो

अवश्य का धर्मैर्यद्योर्तिनिः अवश्य कारी शतं
दायी ॥ कृत्वा प्रभु तस्या धातोः ॥ ४३ ॥

रुन्तात्तथात्रापवादः रमन्तेयोनिनोऽस्मिन्नितिरामः अपमम्यम्यतेऽनेनव्याध्यादि कर्मिनिअ
पामार्गः ईष्य इ इः सुष्ठु कृ कृ कृ कृ सुख र राखु इः ख सुख खार्थे कृपप देव सुख र तयोरेवेति
भावे कर्मणी च कृ कृ इ इ रः कटोभवता अकृ कृ ईष्य करः अपे चो हरिण सु करः आतोयु च
खलोपवादः ईष्यत्पानः सुपानः सोमोभवता दुष्यन्तः सुपानः अब शं सेवो हरिः शते देयम् कि
वैतो च संलापाम् आशिषि वातिर्वायुः शिवो देवा दे न शिव वचनः अलंखल्लोः प्रतिषेधयोः
आ चो र्का जा चातिनिष्ठार्थम् प्रतिषेधयोरलंखल्लो रूपपदपोर्धातोः का दोहोः अलं दता
इमांस्तेतीतंमन पीता खल्ल अलंखल्लोः किम् माकादीः प्रतिषेधयोः किम् अलंकारः स
मानकर्तृकयोः पूर्वकाले समानकर्तृकयोर्धातुर्थयोः पूर्वकाले विद्यमाना हातोः का अव्य
यकृतोभावे भु क्ता व्रजति हितमतंम स्नाताभुक्ता पीता व्रजति नाकासेट सेट काकिन्न
शयिता सेट किम् कृत्वा रलोव्युपधा इलादेः संश्र्व इवर्णोपधा इलादे रलंतात्परो का सनो
वाकितोस्तः युतिता योतिता रलंखिता रलंखिता व्युपधात्किम् वर्तिता रलः किम् सेविता
रल्लादेः किम् रायिता सेट किम् भुक्ता इदितो वा इदितः परस्म क्ता इडा शमिता शन्ता अन्यता
सिकस्य किम् लोः किंतीतिदीर्घः देवितायुक्ता वधातेर्दिर्दिता जहातेश्च कारिता हाडः ल

समन्ता समासेऽनन्तरं पूर्वोक्तं अप्यवयवपूर्वपदसंज्ञाऽनन्तरं समासेऽन्त्यवादेशः लुक् । अत्र
 त्व अनन्तरं किञ्च अकृता अवयवपूर्वपदात् किञ्च परमकृता अक्षरार्थपरिक्लिप्तिप्रसङ्ग
 ल्यपिलघुपूर्वात् परस्परैरय विगणाय वा ल्यपि अन्तर्गतोपदेशवन्नतितनोत्पादीनामन्त
 नामिकलोपः स च व्यवस्थितः मान्तानि संवाप्तानि संनित्य आगत्य आगत्य मरुत् न ल्य
 पि ल्यपि परेणुमास्यादे निम्न तन्न प्रकाय प्रपाय इत्यात्मादि आभी लोपेणामुत्तर च । वोनः
 पुन्येद्योत्येका विषय एणमुत्तर एका च नित्यं । वीप्सयोः आभी लोपे वीप्सायाश्च द्योत्येपदस्य
 हितं स्मात् आभी लोपे तिङन्ते खवयसश्च कृदन्तेषु च पचति पचति स्मारं स्मारं नमति ग
 रं स्मृता स्मृता पायं पायं भोजं भोजं आवं आवं अन्यथैवं कथमित्ये सुप्ति छात्रयोग
 श्चैत्र राशु कृजोरासु स्पात् सिद्धात्रयोगस्य रावं कृत्तश्चैत्र कश्च व्यर्थता त्रयोगान्त इत्यर्थः अ
 न्यथाकारं रावं कारं इत्येकारं भुंक्ते इत्यं भुंक्ते इत्यर्थः सिद्धेति किञ्च शिरोन्यथा कृता भुंक्ते
 यावति विन्य जीवोः याव हेदं भुंक्ते याव न्नमते तावदित्यर्थः याव जीवमधीते निम्नलसम्प्ल
 योः कषः कर्मण्युपपदे कषादिषु यथाविधान् प्रयोगः यस्मान्न एणमुत्तरः स रावावन्तप्रयो
 कषः निम्नलकायं कषति सम्प्लनकायं कषति निम्नलसम्प्लनकषतीत्यर्थः अथ कृती कृती

हेतौ स्वार्थेणिचिचित्रपादिभ्योऽन्वेमितो नमः पुः उपधायाश्च धातोरुपधाभूतस्य ऋतइत्स्यात्
 कीर्तयति आठस्मीयमात्मनेपदम् णि क्स्त्रियोगेनेवेति कुस्मनाम्नोवाकारणादीनाम्नेति
 लोचइ वाच्यम् अचीकरात् अचकारात् नाग्लोपि शास्त्रदिताम् णि चग्लोपिनः शास्त्रेर्द्धदितां च
 पधाया उपधायाऽस्त्वोनस्या च इः परेणो अन्त्यलोकत्तु ध्वप्रतीच्योर्द्धकृत्तत्वाः ध्वनयति धवति प्रा
 इत्स्वः २ तिपदिकाद्वात्तर्थेचडलमिष्टवच्च प्रातिपदिकाद्वात्तर्थेणि चस्पादिष्टे यथाप्रातिपदिकस्य
 पञ्चद्वारभावादिनोपपि सत्त्वं नोपयणादिनोपप्रस्यस्पायादेशमसं शास्त्रद्वारावापि स्यः प
 दुगाचष्टे पटयति तत्करोति तदा चष्टे णि च तेनातिक्रामति अश्वयति धातुरूपं च णि
 चः प्रकृतिर्धातु रूपं प्रतिपद्यते चकारोत्तमसमुच्चयार्थः तथा च वातिकम् आख्यानात्
 तस्मादाचष्टे णि च ऋः प्रकृतिप्रसयापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमिति कंसंघातयति हनुस्तोत्र
 शास्त्रोः हनुस्तकासेनादेशः स्याच्चि शास्त्रवर्जोऽस्ति कंसमजीघातक कर्तृकरणाद्वात्तर्थे
 अस्तपति श्वेताश्वतरगातोडिताहुरकारणमश्वतेरेन कलोपश्च श्वेतयते ॥ ३ ॥ इति चुराद
 पः ॥ ३ ॥ साम्वाशिवायनमः ॥ कागर्थाविवसं पत्तौ वागर्थप्रतिपत्तये जगतः पितरो वन्दे
 पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ दुर्गायै नमः ॥ शुभमस्तु
 ॥ सर्वत्र जगति ॥ स्वामानन्दस्यै नमः ॥

दुर्गा
 २

अथानिदः॥ अनिदस्त्वरा नो भवतीति दृश्यतामिमास्तु से दः प्रवदन्ति तद्विदः॥ अदन्तम्
दन्तम् दन्तां च दृष्टुं त्वं नोऽश्वि डीडि वरौ क्वप्यशी दृष्टिमाचपि गराण्यम् दन्तम् तां च दृष्टुं
वौ लो वन्तथो लोतिमथो युराण्यम् वः॥ इति स्वरा नानि पुनोः समुज्जितास्ततो हस्तानां नापि स
न्निबोधत २ शक्तिस्तु कानोऽश्वनि डै क इष्यते घसिम्ब्रसौ नेषु वसिः प्रसारिणी रमिम्ब्रभा
नोऽश्वमेधुनेयमिस्तत्तत्तीयो लमिरे वनेतरे इयमिर्द्यमानेऽश्वनि डै क इष्यते रमिर्दिवा
दावपि पश्यते मनिः॥ नमिम्ब्रतुर्यो हनिरे वपस्वमोगमिस्तु यष्टः प्रतिवेधवाचिनाम् ४ दि
ति हुतिर्मे हतिरो हती वतिर्न हितुल्यष्टो दृष्टतिस्तथा हितिः इमेऽनि चोष्टा विहस्य क संशयाग
रोऽनुत्तानाः प्रविभ्रम्य कीर्तिताः ५ दिशिं दृशिं दंशि मथो मृशिं स्पृशिं रिशिं रुशिं क्रोशति म
ष्टमं विशिम्ब्र॥ लिशिं च शान्तानमि दः पुराणगाः पश्यन्ति पात्रेषु दृशे वनेतरे ६ रुधिस्त
राधिर्दुधिवंधि साधयः रुधिर्लुधिः शुधुपति वृधती व्यधिः॥ इमे लुधानां दश चानि
हो म नास्तनः परंति द्यतिरो वनेतरे ७ शिधिं पिधिं शिधिं मृधति पुधती निधिं विधिं शिधिं
लुधति दुधती हि धिम्ब्र॥ इमान् दृशे वोपदि शन्त्यनि हिधो गरो मृधानां न ह वि कर्षती त
था द नपिंति धिं चापि अयो मथो वपिं स्वपिं लिपिं लुपिं न पति दृप्यती स्थपिं स्वरेगनी चेन

स्वास्तिर्येता न्यपि विमलभावरं
 त्रिसुभाभवद्वैरुठकोकितापविम
 पत्रावृत्त्यानिनः यदत्र विफितासदा
 गजनिमीलेकासाभिरक्षयवेहेन
 ३ इति कं नति क्रियाभारु योम
 पियः

प्रतिं धुपिं निपिं प्रतीति पा नान् नृगणितां स्वयो दश २ अदिं तदिं स्वं दिं नि शिदि वि नृ दान्
 प्रादिं सदिं स्विद्य नि पद्य नी र्विदि नृदि नृदिं विद्य नि वि नृ इत्यपि प्रतीति दानान् दशपं च
 चानि दः १० पचिं वचिं विचि रिचि संत्रि प क्क नी नृ नि त्रिं सिचिं मुचिं भर्त्रि भं त्रि भृ ज्ञ नी
 नृ ॥ मत्रिं यत्रिं युत्रि सत्रि सं त्रि म ज्ञ नी नृ नृ भृ त्रिं स्व त्रिं सत्रि वि त्रि वि द्र नि दः स्व रान् ॥ १॥

तण्डुलमिष्ट करण प्रका रः १ सेर चा
 चल धो नै ले पाणी क इ ७ सि हण ये से दे
 के स्तर शरु द्देण व दाम्मा दी आ गि न्ने
 ओ पा वे ए नि ओ न्ने ग न्ना र्ची का ली मि
 र च म दी दो स्तर सा नि एत का ल च का दो
 को र्दे प्र मा रा ज न मि ती ओ च ग लो ति
 ओ न्ना फ लै ले मि सु अ रु से र व ए ड्या
 दे ली डप्प रो ह क्क वे ले श्व ए ड वि सु र
 न्ना दे ली सि से सा ड गी पा दे ली के र
 दो स र सा नि एत का ल ड कु ल्ना वणा
 से क दे या वा व न से ति फ प ॥